

سخن آغازین

جوامع انسانی همواره در حال دگرگونی تدریجی‌اند، که در این دگرگونی، بستر و چهارچوب ساختارهای موجود جریان می‌یابد. در شرایط خاصی، که آن را شرایط انقلابی می‌نامیم، ممکن است جنبشی انقلابی روی دهد و نوعی دگرگونی سریع و بنیادین اتفاق بیفتد، به طوری که در مدت کوتاهی چهارچوب و ساختارهای موجود جامعه، خاصه ساختار سیاسی آن، دگرگون شود. این نوع دگرگونی را که پدیده‌ای مدرن و نادر است انقلاب می‌نامند. به عنوان مثال در تاریخ معاصر ایران، تاکنون دو بار این پدیده اتفاق افتاده است: انقلاب مشروطه و انقلاب اسلامی ایران. در خیلی از کشورها چنین پدیده‌ای اصلاً اتفاق نیفتاده است. از آنجا که انقلاب ساختارهای جامعه را به طور بنیادین تغییر می‌دهد، و مسیر حرکت تاریخ جامعه را دگرگون می‌کند، و نقطه عطفی در تاریخ یک کشور به شمار می‌رود، اهمیت بسیاری دارد؛ برای مثال، کمتر کسی است که در بین پنج واقعه مهم تاریخ معاصر ایران از انقلاب مشروطه و انقلاب اسلامی نام نبرد.

به دلیل اهمیت زیاد انقلاب، از آغاز پیدایش علوم اجتماعی مدرن، مطالعه این پدیده اجتماعی تاریخ‌ساز مورد توجه اندیشمندان این علوم، خاصه جامعه‌شناسی و علوم سیاسی، قرار گرفته است. با توجه به وقوع انقلابهای متعدد و مهم در سراسر قرن بیستم، بر اهمیت مطالعه در این زمینه افزوده شده و درباره علل وقوع انقلاب، فرایند جنبش انقلابی و پیامدهای انقلابها نظریه‌های جدیدی ارائه شده است. در نتیجه مطالعات مربوط به انقلاب امروزه بسیار دقیق‌تر، علمی‌تر و جامع‌تر شده است. باید افزود که وقوع انقلاب اسلامی ایران نه تنها در سطح داخلی بلکه در سطح بین‌المللی نیز رونق خاصی به انقلاب پژوهی بخشیده است.

همچنین، با توجه به اهمیت پدیده انقلاب است که در ایران درس «جامعه‌شناسی یا نظریه‌های انقلاب» در دوره‌های کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری علوم اجتماعی، از دروس مهم تلقی می‌شود. در کشوری که چنین انقلابی، که یکی از معدود انقلابهای بزرگ اجتماعی دنیاست، واقع شده، به حق باید در حوزه تخصصی علوم اجتماعی، مانند جامعه‌شناسی و علوم سیاسی، این درس مورد توجه خاص قرار گیرد. به این دلیل از دانشجویان این رشته‌ها انتظار می‌رود ابعاد مختلف این پدیده شگرف را، که تاریخ ایران و حتی جهان را تحت تأثیر قرار داده، به طور علمی مطالعه کنند. اگر مطالعه انقلاب اسلامی یکی از موضوعات مهم در همه مراکز تحقیق و دانشگاههای بزرگ دنیا به شمار می‌رود و صدها مقاله و کتاب درباره آن نوشته می‌شود، طبعاً باید در ایران مورد توجه بیشتر و کامل‌تری قرار گیرد. در واقع، درس جامعه‌شناسی یا نظریه‌های انقلاب، زمینه لازم را برای فهم و شناخت علمی‌تر انقلاب اسلامی برای دانشجویان علوم اجتماعی ایران فراهم می‌سازد تا اهمیت انقلاب را شناخته و علل و آثار آن را، که در تاریخ حال و آینده کشور نقش تعیین‌کننده خواهد داشت، مطالعه کنند.

در طی بیست سالی که درس جامعه‌شناسی انقلاب در ایران تدریس می‌شود، کتابها و مقالات متعدد و مختلفی در این زمینه ترجمه و تألیف شده است. بعضی از آنها درباره جامعه‌شناسی و نظریه‌های انقلاب، بعضی درباره انقلاب اسلامی ایران و بعضی درباره سایر انقلابهاست. اغلب این منابع مفید بوده و مؤلف در تدریس دروس مربوط به جامعه‌شناسی انقلاب در سطوح مختلف، و در تألیف این کتاب، از آنها بهره برده است. هر چند هر یک از این کتابها با سبک و سیاق خاص، و با اولویتها و دیدگاههای خاص مؤلفان آنها، تدوین شده است، مجموعاً زمینه مناسبی را برای انقلاب پژوهی در ایران فراهم کرده‌اند. با وجود این، به نظر می‌رسد هنوز در ایران جای یک کتاب جامع‌تر و روزآمدتر در زمینه جامعه‌شناسی و نظریه‌های انقلاب خالی است.

کتاب حاضر حاصل بیش از بیست سال مطالعه، تدریس و تحقیق مداوم مؤلف در حوزه جامعه‌شناسی انقلاب است و در آن سعی شده است به همه ابعاد انقلاب توجه شود، و نظریه‌های مربوط مورد بحث و نقد قرار گیرد، تا قوت و ضعف آنها آشکار شود. این کتاب به گونه‌ای تدوین شده است که خوانندگان از شکل‌گیری شرایط انقلابی تا پایان انقلاب به همراه پدیده انقلاب حرکت کنند و هر مرحله آن را برای کسب فهم عمیق از ابعاد مختلف آن در حد لازم با نظریه‌های موجود توصیف و تبیین کنند. همچنین سعی شده است با نگارش روان، نمودارهای متعدد، ارائه خلاصه‌ای از هر فصل، و طرح سؤالات مناسب برای پاسخ‌گویی و مطالعه بیشتر، کتاب برای دانشجویان کارشناسی علوم اجتماعی و علوم سیاسی قابل استفاده باشد. ممکن است استادان محترم خواندن بعضی از قسمتهای کتاب را برای دانشجویان کارشناسی اختیاری در نظر بگیرند. به نظر مؤلف این کتاب در سطح تحصیلات تکمیلی علوم اجتماعی و علوم سیاسی نیز می‌تواند مورد استفاده دانشجویان قرار گیرد. امیدوارم دانشجویان کارشناسی آن را روان، قابل فهم و تفکربرانگیز، و دانشجویان تحصیلات تکمیلی آن را قابل تأمل، مفید و راهگشا برای مطالعات بیشتر بیابند.

از سال ۱۳۶۹، که برای اولین بار تدریس درس جامعه‌شناسی انقلاب را در دانشگاه علامه طباطبایی آغاز کردم، تاکنون از نظرهای دانشجویان و استادان محترم، در تکمیل دانش خود در این حوزه استفاده‌های فراوانی برده‌ام. سعی کرده‌ام همه این تجارب را در این کتاب به کار گیرم تا کتابی خواندنی، مفید و مؤثر برای تکمیل و توسعه مطالعات انقلاب در ایران باشد. ضمن تشکر از همه این عزیزان، امیدوارم از این پس نیز نظرهای انتقادی و ارشادی خود را درباره این کتاب ارائه دهند.

در اینجا لازم می‌دانم از استادان ارجمندی که با مطالعه پیش‌نویس این کتاب نظرهای اصلاحی بسیار مفیدی پیشنهاد کردند، قدردانی کنم. تولید هر کار علمی جدی همکاری، صبر و تحمل همه اعضای خانواده محقق را می‌طلبد. لذا بر خود لازم می‌دانم از همه آنان برای این همکاری و صبر بلندمدت سپاسگزاری کنم.

در پایان از پیشنهاد، پیگیری و همراهی مسئولان محترم سازمان «سمت» برای به ثمر رساندن این کتاب قدردانی و تشکر می‌نمایم. امید است این کتاب بتواند گام مثبتی در راه رفع نیاز دانشجویان و دانش‌پژوهان حوزه انقلاب، و تکمیل منابع موجود در این زمینه در کشور، به شمار رود، و مورد قبول اهل نظر و حضرت حق قرار گیرد، که همه توفیقات از او و همه ستایشها برای اوست.

محمدحسین پناهی

استاد دانشگاه علامه طباطبایی

تهران، مهر ماه ۱۳۸۸